

УКРАЇНСЬКА ДУХОВНО-КУЛЬТУРНА ТРАДИЦІЯ: МОТИВ СТРАХУ У ТВОРЧОСТІ М. ГОГОЛЯ

Проблема страху є надзвичайно актуальною в сучасному інформаційному суспільстві, адже страх торкається глибин буття людини. Страх має метафізичне підґрунтя, він сприяє породженню екзистенціальних потреб особистості, що в свою чергу визначає систему орієнтацій і модель поведінки в соціумі. Страх, оволодіваючи свідомістю індивіда, суттєво впливає на якість його життя та стратегію поведінки.

Микола Гоголь – визначний представник української духовно-культурної традиції, є одним з із найглибших інтерпретаторів теми страху у світовій літературі. Недарма його повість «Зачароване місце» російський філософ П. Гуревич включив до антології «Страх», де зібрано твори Г. Гегеля, А. Данте, А. Камю, Ф. Кафки, Ф. Ніцше...— авторів, зусиллями яких протягом століть творився «колективний портрет страху» [4, 38].

Метою нашого дослідження є аналіз страху в творчості М. Гоголя, як оригінального і самобутнього представника української духовно-культурної (художньо-літературної) традиції. Досліджень про місце і роль екзистенціалу страху в творчості письменника на сьогоднішній день ще бракує. Проте, серед робіт, що є, слід виділити таких вчених як: С. Пірошенко, О. Ковальчук, І. Підгурська, В. Якушева.

М. Гоголь тонко відчуває струмування страху в самій товщі буття. Цей момент найяскравіше представлений у повісті першої частини циклу «Вечорів на хуторі поблизу Диканьки». Повість «Сорочинський ярмарок» відкривається чудовим, повним захоплення описом України, батьківщини М. Гоголя. На розтягнутість часу вказують такі дієслова руху, як «тягнулись», «медленно двигались», «тащился», «брел» та ін. Такий прийом дає змогу письменникові відтворити картину зображуваного, зупинитися на кожному персонажеві окремо. Саме на дорозі відбувається зустріч головних героїв, яка і зав'язує сюжетну лінію повісті.

Сюжет повісті, дуже швидко починає наближатися до зображення образу нечистої сили, до «дивної події», події ярмарку: між товаром з'явилася «червона свитка». Це диявольський одяг, що навіть «розрубаний на шматки» не дає людям спокою: «саме у час ярмарку чорт зі свинячою личиною ходить по всій площі, хрюкає і підбирає шматки своєї сивої» [1, 76]. Перед нами яскраво представлений М. Гоголем мотив – мотив страху. До того ж цей мотив володіє ознакою повторюваності. Мотив страху використовується для того, щоб показати різні вияви людського характеру. Цей момент виразно проглядається уже в самій повісті, де страхітливе передчуття стукає у дім буття. Тобто ми бачимо його яскраву функцію – сюжетотвірну. Серпневий день переповнений сонцем, світлом, буянням природи: дуби – «підхмарні», дорога – «кипить народом», річка – «у всій красі і величі». У всій красі і величі постає і цвіт життя – «дівчина вісімнадцяти років» Це час дозрівання, казкової розкоші, селянського раю, де «гори глечиків», «нескінченні ряди» чумаків із «сіллю і рибою», «гори динь, кавунів і гарбузів», де «ожереди сіна» і «золоті снопи хліба...кочують по його невимірності». Природу і характер протистояння величі життя і гріху багато в чому пояснив Р. Євдокімов: «основна категорія буття – становлення. З ним пов'язані і страх і туга. Народження душі людської супроводжується появою страху, який виникає від зіткнення життя і смерті» [2, 121].

З узагальненням ситуацій страх змінює свою природу: стає страхом «незвичайним, вищим». На шляху до нього М. Гоголь фіксує особливий стан героїв від переживань страху «волосся ходить по голові». Крайня точка – скам'яніння героїв, формування «німої сцени», за спиною якої проглядає жах.

Чи не найпромовистіший епізод – німа сцена у повісті «Сорочинський ярмарок»: «вікно брякнуло із шумом; стекла, дзенькнувши вилетіли зовсім і страшна свиняча рожа виставилася, проводячи очима, немовби запитуючи: «А що ви тут робите, добрі люди?» [1, 345]. Жах скував всіх, хто був у хаті Кум з розкритим ротом перетворився в камінь; очі його вирячилися, немовби хотіли вистрелити; розчепірені пальці залишилися нерухомими в повітрі. Висока хоробра людина в непереможному страху підскочила під стелю і вдарилася об поперечину» [1, 346]. Ми бачимо, що мотив страху стає центральним у житті героїв.

У Гоголівській концепції людської душі поняття «Бог» - «Краса» - «жива людська Душа» - «Слово» - «Мудрість» - тотожні і невід'ємні. Спонування до істинного існування, що визначене цим категоріальним рядом, полягає за М. Гоголем, у ситуаціях духовної кризи (страху, смерті, зокрема, сміху як аналога страху, тривоги, свободи та ін.), в яких у людини з'являється гостре відчуття неправильності, беззмістовності, негідності свого буття, потреба зробити вибір благ небесних, а не благ земних, що веде людину до самозаглиблення, вдосконалення себе і світу навколо себе [6, 81-82].

Щодо другої частини циклу «Вечорів на хуторі поблизу Диканьки», то тут мотив страху найяскравіше представлений у повісті «Зачароване місце». І тут знов спостерігаємо мотив страху. У повісті зображується тема добутого багатства нечистим шляхом, згубної влади грошей втілена в казково-фантастичних образах. М. Гоголь, використовуючи мотив самотності жебрацтва, розповідає сумну та зловісну історію людини, яку потреба в матеріальних статках призвела до духовної та моральної, а потім до фізичної загибелі. Людина відчувала повну свободу і так і не змогла знайти гарний шлях у житті. С. К'еркегор стверджує: матеріалізація страху у світі якраз і пов'язана із свободою. У період невинного існування людина була тільки «ніщо». Оце «ніщо» і породило страх перед складним життям. Жага до збагачення життя і призвела до трагічного наслідку. Мотив є за класифікацією Б. Томашевського статичним. Він втручається у структуру твору і рухає, змінює його.

Тут ми також бачимо, що чорт грається з владою. Улюблене його заняття – гра с простором. Ця повість є показовим прикладом де з'являється кілька варіантів однієї і тієї же місцевості. Просторові «ігри» можуть іти ще далі – аж до стирання граней між реальним і фантастичним світом.

Існують різні версії щодо походження страху у світі українських повістей. Відомий російський релігійний філософ та літературний критик К. Мочульський пропонує такий варіант: страх породжує краса, оскільки вона «по самій своїй природі аморальна» [7, 211].

Лінія страху, викликана Красою, ведеться ще від Платона – філософ «описує нам у «Федрі» [5, 39] ...випробування людини Красою, яка вселяє жах кожному, хто її споглядає; той хто бачить Красу, тремтить від страху, бо вона є лицем буття, вона провіщає нестерпне, вона – обличчя вашої долі. Ми зазначали вище, про те, що у М. Гоголя втіленням краси є українська природа, але письменник наводить приклад і звичайної людської краси, краси простої дівчини Оксани, у повісті «Ніч перед Різдвом», де краса є згубною силою. Проте автор поряд з цією красою зобразив сильну особистість, яка не зламалася. М. Гоголь представляє її спритною, веселою, сильною й сміливою людиною, що вміє вірно любити й завзято відстоювати своє щастя. Вакула, головний герой повісті, не бажає підкорятися нікому, навіть батькові своєї коханої дівчини, і готовий до тривалої боротьби «Не хочу ні каміння дорогого,

ні золотої кузні, ні всього твого царства. Дай мені краще мою Оксану» [1, 255]. М. Гоголь показує, як почуття страху формує сильну особистість. І черевички він хотів зшити сам для Оксани, а в палаці хотів лише подивитися, з чого вони зроблені. В ньому ми бачимо дух вільнолюбства, що властивий всьому українському народу. Згодом перед нами постає мотив довгої мандрівки, з яким тісно пов'язаний мотив пошуку, який яскраво відображений у цій повісті. Сюжетний мотив мандрівки тісно пов'язаний із категорією часу, яка в оповіданні є центральною і базується деякою мірою на циклічності твору. Необхідно зазначити, що мотив довгої мандрівки є органічною складовою частиною випробування. У фольклорних записках випробування мандрами трапляється доволі часто – і нерідко у поєднанні з мотивом носіння тягара (як правило, торби з камінням). Мандри є безкінечними, поки герой не робить справді добрий або поганий вчинок. Мотив довгої мандрівки виконує ніби функцію характеротворення героя. Дорога – шлях складається, найчастіше, з двох частин: тієї, котра приводить героя в «чужий світ», і тієї, котра потім повертає його назад додому. Як бачимо, Вакула з тягарем на душі (мотив домовленості з чортом) доводить правдивість своїх почуттів. Будучи глибоко віруючою й богобоязливою людиною, (спостерігаємо мотив страху як основу) він за одну ніч верхи на чортові здійснює казкову подорож у далекий і загадковий Петербург і привозить своїй коханій Оксані черевички невимовної краси. У цьому епізоді дуже яскраво виразилася його готовність пожертвувати чим завгодно в ім'я любові.

Досить цікаво зображує М. Гоголь Оксану. Зображення прекрасного і бісівського начала теж грає важливу роль у повісті і породжує мотив гріха. Жінка, як неодноразово свідчать персонажі М. Гоголя, – джерело бісівського начала. Так відгукуються апокрифічні народні перекази про одвічну гріховність жінки, яка піддалася спокусі змія і тим повергла весь світ у пекло людського гріха. Так само краса, "гарячий" дівочий вид ("з біса гарна"), дівоче милування собою, як, наприклад, Оксанине перед дзеркалом — усе це позначене, особливо в літературній романтичній традиції, чарами зваб, гріховністю переступання межі, що відділяє людське божественне начало і бісівську оману. Нагадування про одвічний людський гріх жіночого тіла загалом лежить в основі багатьох містичних видінь М. Гоголя.

М. Гоголь в своєму житті неодноразово відчував страх, і тому зараз ми так глибоко відчуваємо його в повістях циклу «Вечори на хуторі поблизу Диканьки». Сучасники М. Гоголя говорять про те, що в останні роки життя його нестерпно мучив страх смерті. Цей страх став надзвичайно сильним, коли 26 січня 1852 року померла Катерина Хом'якова, сестра М. Язикова, з якою М. Гоголь дружив. Померла вона від брюшного тифу, будучи вагітною. Доктор О.Тарасенков, що лікував Гоголя говорить, що «смерть її не стільки вразила чоловіка і рідних, як вразила М.Гоголя... Він можливо, вперше тут бачив смерть в лице...» О. Хом'яков повідомляє, що на панахиді, дивлячись в лице померлої, Гоголь сказав: «Все для мене скінчилось...». Це потрясіння дало поштовх початку виснажливого посту і смерті письменника. 14 лютого 1852 року він сказав О. Хом'якову: «Потрібно мене залишити, я знаю, що мушу померти!» [3, 252].

У двох частинах спостерігається протиставлення двох світів, двох сил: добра і зла, краси і потворності, ніжності й жорстокості – гріху й до шляхів його подолання за допомогою мотивів довгої мандрівки, страху, мотиву самотності туги покори. Простір є також одним з головних носіїв страху. Передусім завдячуючи певним метаморфозам, які проходять з ним (простором), через набір чортом найрізноманітніших прийомів, він з ідеального простору, який сповнений гармонії, краси і світла постає у вигляді «проклятих» і «зачарованих» місць тощо.

Отже, в українській духовно-культурній традиції М. Гоголь є одним з найбільш складних мислителів доби романтизму. Трансформуючи один з найскладніших мотивів - мотив гріху,

він показав різні шляхи вирішення людських долі, показав складну людську психологію. Деякі персонажі не витримали і звернулися до диявола, до нечистої сили, інші просто злякалися. Адже М. Гоголь продемонстрував нам, що саме зі страху, певної безвиході і народжується мотив гріху, який тягне за собою цілу низку інших фольклорних мотивів.

Список використаної літератури

1. Гоголь М. «Вечера на хуторі близ Диканьки»: Художественная литература. Москва / М. Гоголь – Том 1. – 1976. – 388 с.
2. Євдокімов Р. Гоголь і Достоевський / Р. Євдокімов. – К. : Либідь, 2001. – 245 с.
3. Єрмілов В. Геній М. Гоголя / В. Єрмілов. – Москва, вид. «Радянська Росія» – 1959. – 300 с.
4. Ковальчук О. Гоголь: буття і страх / О. Ковальчук // Гоголезнавчі студії. Випускник десятий. – Ніжин, 2002. – С. 38-40.
5. Ковальчук О. Страх у структурі російського буття: Гоголівське бачення Проблеми / О. Ковальчук // Слово і Час. – 2002. – №3. – С. 40– 46.
6. Пірошенко С. Ю. Екзистенціальний страх в інтерпретації М.Гоголя / С.Ю. Пірошенко // Поетика творів М. Гоголя: збірник наукових праць. – Полтава, 2009. – с. 81-85
7. Манн Ю.В. Поэтика Гоголя / Ю.В. Манн. – М. Наука, 1988. – 412 с.

Ольга Жегалова

СИМВОЛИКА ЦВЕТА В РОМАНЕ А. М. РЕМИЗОВА «ПРУД»

Алексей Михайлович Ремизов – один из самых сложных, неоднозначных русских писателей XX века. Особенности его авторского мировидения отражают парадигму переходной эпохи, характеризующейся экзистенцией творческого сознания, мифологичностью мышления, символизацией и стилизацией. В связи с указанными факторами, ряд исследователей относят творчество писателя к модернистскому типу литературы.

Интерес к творчеству А. М. Ремизова проявился ещё в 60-е годы XX века. Написано ряд исследований как о биографии Ремизова, так и о его произведениях. В этом плане следует назвать работы Г. Слобин, Х. Вашкелевича, А. Возняк, Е. В. Тырышкиной, А. М. Грачёвой, Е. Р. Обатниной. В 1994г. появился сборник трудов «Алексей Ремизов. Материалы и исследования» [2], фактически представляющий собой панораму мирового ремизоведения, поскольку в нём были объединены работы ведущих зарубежных учёных. В этом сборнике представлены статьи О.П. Раевской-Хьюз, М.В. Козьменко, С.Н. Доценко, Л. А. Иезуитовой, Ю. К. Герасимова, Ю. Молока и многих других.

Заметим, что творческое наследие А. М. Ремизова весьма обширно, о чём свидетельствует собрание сочинений в 10-ти томах, изданное в Петербурге, в 2000 году.

Одним из наиболее парадоксальных и в то же время наименее исследованных произведений писателя является роман «Пруд», написанный в ссылке в Усть-Сысольске.

Как пишет А. М. Грачёва, «Пруд» стал одним из первых русских экзистенциальных романов. Каждый из персонажей был частью авторского «я» - единственного самодостаточного и всё заполняющего героя романа...»[4]. С точки зрения учёного,